

А. І. Клуб,
Академія муніципального управління

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ

Показано особливості сучасної державної соціально-економічної політики України на селі. Приведено показники соціального розвитку села, відмічено позитивні зміни і невирішені проблеми. Обґрунтовано необхідність розробки Концепції сталого розвитку сільських територій, викладено основні ідеї проекту Концепції.

The features of the modern state of socio-economic policy of Ukraine in the countryside. Presents indicators of social development of the village, marked by positive developments and unsolved problems. The necessity of developing the Concept of Sustainable Development of Rural Areas, outlines the main ideas of the project concept.

Ключові слова: сільська територія, соціально-економічний розвиток, сталий розвиток сільських територій.

Key words: rural area, socio-economic development, sustainable development of rural areas.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Останніми роками в українському суспільстві формується нове ставлення як до вітчизняного сільського господарства, так і до села в цілому. Росте розуміння того, що ріст виробництва продовольства і сільськогосподарської сировини найтіснішим чином пов'язані з соціальним розвитком села, підвищенням рівня життя населення. Більше того, стає аксіомою, що село — це не просто місце, де виробляються матеріальні блага, але і цінне "сховище" життєвого устрою народів, їх духовності, культури, традицій, моральності.

Актуальність і затребуваність соціально-економічних перетворень сільських територій зумовлені необхідністю забезпечення продовольчої безпеки країни, захисту геополітичних інтересів держави, побудови системи місцевого самоврядування, активізації людського чинника економічного зростання, участі сільського населення в перетвореннях, що проводяться державою.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Аналіз наукової літератури, дисертаційних досліджень, що з'явилися останнім часом, свідчать про значну увагу до проблем соціально-економічного розвитку сільських територій в Україні.

Проблеми соціально-економічного розвитку сільських територій дослідженні в працях В.М. Гейця, М.І. Долішнього, В.С. Міщенко, О.І. Павлова, В.П. Пра-

дуна, Н.М. Скрипченка, М.А. Хвесика, Є.В. Хлобистова та ін. Істотний внесок у розвиток державного регулювання розвитку територій зробили такі вітчизняні вчені, як О.Ю. Амосов, О.І. Дацій, А.О. Дегтяр, М.Х. Корецький, Ю.О. Куц, А.В. Лісовий, В.В. Мамонова, О.К. Чаплигін та інші.

Проте, незважаючи на стрімке зростання наукових досліджень у цьому напрямку, увага до проблем соціально-економічного розвитку сільських територій в Україні не втратила своєї актуальності, оскільки відповідає об'єктивним потребам суспільства.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета статті — аналіз основних проблем соціально-економічного розвитку сільських територій в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Говорячи про роль аграрної економіки, слід зазначити, що питома вага продукції сільського господарства у валовому внутрішньому продукті країни перевищує 15%, а доля продовольчих товарів в загальному обсязі роздрібного товарообігу складає майже 60%. Сільське господарство забезпечує робочі місця в цілому ряді інших секторів вітчизняної економіки — харчової і переробної промисловості, торгівлі, транспорту і т. д.

Україна має потужний сільськогосподарський потенціал. Інтенсивний і стійкий розвиток сільськогосподарської галузі дозволить поступово не лише піти від

широкомасштабного імпорту сільськогосподарської продукції і забезпечити продовольством і сировиною внутрішній ринок, але також виступати в якості активного економічного суб'єкта на світовому продовольчому ринку [1].

Принциповою особливістю сучасної державної агропродовольчої політики є тісний зв'язок між економічними і соціальними чинниками розвитку.

Основними цілями і завданнями в соціальній сфері є розвиток соціальної і інженерної інфраструктури, створення правових, адміністративних і економічних умов для переходу до сталого соціально-економічного розвитку сільських муніципальних утворень, розширення ринку праці в сільській місцевості. У найближчій перспективі необхідно визначити конкретні цільові індикатори і показники, що стосуються надання житла, введення в дію загальноосвітніх і дошкільних освітніх установ, районних і дільничних лікарень, клубних установ, дитячо-юнацьких спортивних шкіл і т. д.

Необхідно забезпечити помітний ріст сільськогосподарського виробництва, раніше усього тваринництва, серйозну підтримку повинне отримати мале підприємство, по-новому необхідно розгорнути кооперативний рух, з метою закріплення молодих фахівців на селі потрібне масштабне будівництво житла, яке надавалося б на пільгових умовах. Значне поширення повинні отримати такі ринкові інструменти розвитку, як кредитування сільгоспвиробників і надання техніки і племінних тварин у лізинг.

На законодавчому рівні необхідно встановити правові основи реалізації державної соціально-економічної політики у сфері розвитку сільського господарства, зокрема у рамках сприяння сталому розвитку територій сільських поселень і відповідних межселенних територій; виділити в числі основних цілей і головних напрямів державної аграрної політики сталий розвиток сільських територій, а також визначити сталий розвиток села як один з основних напрямів державної підтримки у сфері розвитку сільського господарства.

Одним з напрямів сучасної державної агропродовольчої політики є формування економічної бази сталого розвитку сільських територій. Йдеться про створення умов для нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, досягнення фінансової стійкості сільськогосподарських організацій, підвищеної доступності кредитів, фінансової стійкості малих форм господарювання на селі і т. д.

Головними показниками фінансової стійкості сільськогосподарських організацій є ріст прибутку і рентабельності і зниження простроченої заборгованості. Важливий напрям — підвищення доступності кредитів і позик, метою чого є ріст фінансової стійкості галузі шляхом своєчасного поповнення обігових коштів, оновлення і модернізації основних фондів, розвитку в сільському господарстві первинної переробки м'яса і молока.

Особливу увагу необхідно приділяти підвищенню фінансової стійкості малих форм господарювання на селі, що повинне сприяти росту виробництва і обсягу реалізації сільськогосподарської продукції, вироблюваної селянськими (фермерськими) і особистими підсобними господарствами, і підвищенню доходів сільського населення. Досягнення цих цілей здійснюється шляхом забезпечення доступу особистих селянських (фермерських) господарств і сільськогосподарських споживчих кооперативів до кредитів, розвитку системи сільськогосподарської кредитної кооперації, створення і розвитку мережі сільськогосподарських споживчих кооперативів по постачанню, збуту і переробці сільськогосподарської продукції.

Активна державна політика по нарощуванню темпів технічної і технологічної модернізації сільського господарства об'єктивно призводить до вивільнення трудових ресурсів.

Політика зайнятості сільського населення має бути направлена не лише на створення багатокладного сільськогосподарського виробництва, але і на розвиток в сільській місцевості альтернативних видів господарської діяльності. Це припускає стимулювання розвитку малого і середнього підприємництва, максимальне спрощення процедури відкриття підприємств малого бізнесу, забезпечення їх доступу до фінансових, матеріально-технічних і інформаційних ресурсів.

Стимулювання процесу диверсифікації сільської економіки вимагає вжиття заходів державної підтримки за наступними напрямками:

- надання кредитів на розвиток несільськогосподарських видів бізнесу як для сільськогосподарських товаровиробників, так і для усіх зацікавлених суб'єктів середнього і малого підприємництва, що здійснюють господарську діяльність на селі;

- створення гарантійних фондів для фінансового забезпечення зворотності кредитних ресурсів, отриманих господарюючими суб'єктами на розвиток альтернативних видів діяльності;

- розвиток ринкової інфраструктури, що забезпечує просування на ринок продукції сільських підприємців під місцевими торговими марками;

- розширення мережі інформаційно-консультаційних служб для надання правових, економічних і технологічних консультацій суб'єктам сільського підприємства.

В основу соціальних перетворень у рамках державної аграрної політики сьогодні поставлено забезпечення селянам гідного рівня і якості життя. Найважливішим інструментом вирішення цієї проблеми є ріст рівня соціально-інженерного облаштування села і створення умов для підвищення престижності проживання в сільській місцевості, залучення і закріплення молодих кваліфікованих фахівців і робочих кадрів [2].

Заходи, спрямовані на рішення наступних основних завдань:

- поліпшення житлових умов громадян, що проживають у сільській місцевості, у тому числі молодих сімей і молодих фахівців;

- стимулювання залучення і закріплення для роботи в соціальній сфері й інших галузях сільської економіки випускників вищих і середніх навчальних закладів, молодих фахівців;

- поліпшення здоров'я сільського населення шляхом підвищення доступності та якості надання первинної медико-санітарної допомоги;

- підвищення ролі фізичної культури і спорту з метою попередження захворювань, подолання асоціальних явищ у сільському співтоваристві;

- підвищення освітнього рівня сільських шкіл, приведення якості освіти у відповідність з сучасними вимогами, що забезпечують конкурентоспроможність кадрів на ринку праці;

- активізація культурної діяльності на селі;

- розвиток інформаційно-консультаційного обслуговування сільського населення;

- підвищення рівня і якості електро-, водо- і газопостачання сільських населених пунктів, забезпечення розвитку телефонного і телекомунікаційного зв'язку в сільській місцевості;

- розширення мережі і благоустрій сільських автомобільних доріг з твердим покриттям.

Важливим показником якості життя населення на конкретній території є рівень газифікації. Для створення комфортних умов праці і побуту на селі слід передбачити заходи з підвищення рівня постачання сільського населення природним газом. Заходи по розвитку водопостачання в сільській місцевості мають бути спрямовані на забезпечення сільського населення питною водою належної якості і поліпшення на цій основі здоров'я населення, що проживає в сільській місцевості.

У останнє десятиліття спостерігалася позитивна

динаміка в газифікації села, будівництві водопровідних мереж, забезпеченості телефонним зв'язком, та положення з іншими елементами сільської інфраструктури помітно погіршилися, особливо після того, як питання управління і фінансування соціальної сфери села були передані на регіональний і місцевий рівні.

Охоплення сільських дітей дошкільним вихованням, забезпеченість сільського населення лікарняними і амбулаторними ліжками значно відстає від міського рівня. Біля третини сільських поселень ще не мають під'їздів, доріг з твердим покриттям. Основна частина сільського житлового фонду позбавлена комунальних зручностей.

Як вже відзначалося, в останні два роки дещо покращала демографічна ситуація. Проте загальна динаміка чисельності сільського населення, як і раніше, має негативний характер, що зумовлено передусім високим рівнем природного спаду сільського населення. Перевищення смертності над народжуваністю спостерігається практично у всіх областях України.

Росте розрив між середнедушевиими доходами міського і сільського населення. Попри те, що темпи росту заробітної плати в сільському господарстві впродовж трьох останніх років були вищі від загальноукраїнських, її рівень, як і раніше, залишається низьким.

Усі ці невтішні факти вимагають нових зусиль українського суспільства і держави в сфері розвитку села. Без збереження і розвитку села неможливі гармонійний розвиток нашої країни, ріст її конкурентоспроможності. Руїнування сільського устрою обернеться не лише загрозою продовольчої безпеки, але і втратою культурних традицій, посилить проблеми міст у зв'язку з припливом малозабезпечених шарів мігрантів, приведе до запустіння величезних територій нашої країни.

На сучасному етапі розвитку агропромислового комплексу одним з основних аспектів ідеології агропродовольчої політики повинна стати її переорієнтація з галузевих програм підтримки сільського господарства на програми комплексного розвитку сільських територій.

Актуальність питання в тому, що нині ні в урядових документах по довгостроковому розвитку, ні в галузевих стратегіях більшість органів виконавчої влади село не виділене як самостійний об'єкт управління. Не краще ситуація і на регіональному рівні. У стратегіях соціально-економічного розвитку областей і районів з усіх напрямів сільського розвитку позначені, як правило, лише формування центрів сільськогосподарського виробництва і вдосконалення системи розселення. Проте на життя в селі тією або іншою мірою впливають практично усі міністерства і відомства. І потрібна чітка координація їх діяльності на загальнодержавному і регіональному рівнях [3].

Є і зовнішній аспект цієї проблеми, пов'язаний з необхідністю гармонізації внутрішнього законодавства України з міжнародним законодавством і законодавством економічно розвинених країн. Декларація ООН від 9 червня 2001 р. про міста й інші населені пункти в новому тисячолітті вимагає від урядів усіх країн здійснювати комплексне територіальне планування і приділяти збалансовану увагу умовам життя сільських і міських районів. У одній з недавніх доповідей Світового банку звернена увага на те, що без політики стійкого розвитку сільських територій не можна вирішити глобальних проблем забезпечення людства продовольством, проблему подолання бідності, енергетичної безпеки. У Сполучених Штатах Америки, країнах ЄС прийняті середньо- і довгострокові програми сталого сільського розвитку.

Проект Концепції сталого розвитку сільських територій визначає ключові проблеми розвитку сільського співтовариства в середньостроковій перспективі, дозволяє виробити комплекс заходів економічного, правового і адміністративно-управлінського характеру, спрямованих на ріст сільської економіки, рівня і якості життя

в сільській місцевості, подолання істотних соціально-економічних відмінностей між містом і селом, виконання селом загальнонаціональних функцій, зниження рівня бідності сільського населення [4].

Створення умов для сталого розвитку сільських територій є однією з найважливіших стратегічних цілей державної політики, що забезпечує ефективне використання усього потенціалу економіки країни.

У Концепції відзначається, що аграрний сектор, що займає домінуюче положення в економіці села, є багатofункціональним і не лише вироблює товарну продукцію, але також забезпечує відтворення суспільно значимих цінностей, які не завжди піддаються кількісній або вартісній оцінці. Аграрний сектор робить вирішальний внесок в підтримку життєздатності сільської місцевості, збереження аграрного ландшафту і культурної спадщини, збереження агробіологічної різноманітності і підтримку екологічної рівноваги у біосфері. Сільське господарство відіграє важливу роль у збереженні родючості ґрунтів і охороні земель від ерозії і інших негативних явищ природного і техногенного характеру. Ці непродовольчі аспекти мають характеристики громадських благ, але не є предметом торгівлі і не можуть повною мірою оцінюватися ринковими критеріями ефективності [5].

Суспільство зацікавлене не лише в підвищенні рівня продовольчої самообеспеченості країни, але і у збереженні багатofункціональності сільського господарства, історичного життєвого устрою сільського населення, поліпшенні довкілля.

Багатofункціональність сільського господарства є однією зі складових забезпечення національного добробуту і визначає необхідність державної підтримки в забезпеченні умов сталого розвитку сільських територій.

Сталий сільський розвиток забезпечить вдосконалення сільського способу життя, повніше виконання селом його загальнонаціональних функцій (виробничою, соціально-демографічною, культурною, рекреаційною, екологічною), соціального контролю над територією, зближення умов життєдіяльності в місті і на селі.

Забезпечення стійкого розвитку сільських територій є комплексною проблемою і можливе за умови: макроекономічної стабільності; збалансованого розвитку економіки; економічного зростання в сільському господарстві; розширення несільськогосподарської зайнятості в сільській місцевості; забезпечення на селі економічно рівних з містом умов отримання доходів і громадських благ; вдосконалення діяльності інститутів громадянського суспільства в сільській місцевості, економічних і соціальних інтересів усіх груп сільського населення; здійснення програм, спрямованих на поліпшення екологічної ситуації в сільській місцевості; подолання адміністративної роз'єднаності в управлінні сільськими територіями і посилення координації в забезпеченні розвитку сільських територій між загальнодержавними, регіональними і місцевими органами виконавчої влади, органами державної влади і місцевого самоврядування, громадськими і комерційними організаціями, об'єктами бізнесу і населенням [6].

Державна стратегія сталого розвитку сільських територій повинна ґрунтуватиметься на наступних принципах:

- розвиток села як єдиного соціально-економічного, територіального, природного і культурно-історичного комплексу, що виконує виробничі, соціально-демографічні, культурні, природоохоронні і рекреаційні функції;

- максимальне стримування скорочення чисельності сільського населення і забезпечення поступового переходу до позитивного приросту, заснованого переважно на власному населенні;

- розвиток усіх форм власності на землю і усіх форм господарювання;

— подолання відособеності села на основі розширення і поглиблення його зв'язків з містом, інтеграція села в єдину загальноекономічну систему шляхом агропромислової інтеграції і кооперації, розвитку дорожньо-транспортних комунікацій, телефонної і інших форм зв'язку, створення єдиних систем громадського обслуговування населення, поступової агломерації міста і села в єдність, що динамічно розвивається;

— взаємодія програм з соціально-економічного розвитку сільських територій із заходами агропродовольчої політики держави на найближчу перспективу, у тому числі структурною перебудовою сільськогосподарського виробництва (основною сферою зайнятості сільського населення);

— розвиток партнерства між державою, органами місцевого самоврядування, сільським населенням і бізнесом;

— підвищення ефективності використання природних, матеріальних і людських ресурсів сільської місцевості в ув'язці з інституціональними перетвореннями і посиленням мотиваційних механізмів розвитку;

— економічна і територіальна доступність соціальних послуг усіх груп сільського населення;

— доступність медичної допомоги і соціального захисту для усіх груп сільського населення;

— поєднання заходів державної підтримки з мобілізацією фінансових і адміністративних ресурсів, які мають в розпорядженні органи місцевого самоврядування;

— вирівнювання міжрегіональних рівнів економічного і соціально-культурного розвитку сільських територій;

— демократизація життя сільських співтовариств, підвищення участі населення в ухваленні рішень, пов'язаних з розвитком виробництва, плануванням і забудовою поселень, іншими аспектами життя сільського соціуму, розвитком місцевого самоврядування, діяльності громадських і господарюючих організацій (споживчій, промислової, кредитної кооперації та ін.);

— екологічно ощадний підхід і дбайливе ставлення до природних ресурсів при розробці і реалізації механізмів життєзабезпечення сільських жителів.

В якості першочергового завдання необхідно посилення соціального захисту сільського населення, розвиток мережі установ соціального обслуговування населення і вдосконалення якості соціальних послуг. Потрібне визначення напрямів вдосконалення якості послуг на селі і механізмів їх реалізації, у тому числі на основі міжвідомчих угод.

При цьому можуть бути запропоновані наступні напрями вдосконалення послуг для громадян, що проживають в сільській місцевості:

1) у сфері охорони здоров'я, підвищення доступності і якості первинної медико-соціальної допомоги шляхом сприяння розвитку і зміцненню мережі лікувально-профілактичних установ у сільській місцевості, забезпеченню засобами транспорту і зв'язку для екстрених і невідкладних викликів, розвитку інституту лікаря загальної практики, створенню умов для закріплення в сільській місцевості випускників вищих і середніх спеціальних освітніх установ;

2) у сфері соціального обслуговування — підвищення доступності і якості соціальних і соціально-медичних послуг шляхом сприяння розвитку установ соціального обслуговування, створення мобільних соціальних служб;

3) у сфері освіти — підвищення доступності якісної освіти на селі, реструктуризація сільських шкіл, розвиток інформаційних технологій, включаючи доступ до Інтернету;

4) у сфері телекомунікаційних мереж і зв'язку — забезпечення населення і установ соціальної сфери телефонним зв'язком і іншими інформаційними послугами; збереження мережі відділень зв'язку в сільській

місцевості, включаючи розрахунково-касове обслуговування;

5) у сфері транспорту — доступ до автобусного і залізничного сполучення;

6) у сфері торгово-побутового обслуговування — можливість придбання товарів і послуг за місцем проживання;

7) у житловій сфері — формування організаційних і кредитно-фінансових механізмів придбання і будівництва житла, включаючи механізм іпотечного житлового кредитування;

8) у сфері культури — доступність і розширення структури послуг сільських установ культурно-досугового типу і бібліотек;

9) у сфері сільської консультаційної служби — повний доступ сільського населення до консультацій по техніко-технологічних, організаційно-економічних, юридичних і іншим питанням.

ВИСНОВКИ

Вирішення проблеми сталого розвитку сільських територій — довгострокове завдання, досягнення якого може бути здійснене поетапно. Виходячи з цього, пропонується:

— у короткостроковій перспективі — прийняти напрями вдосконалення якості послуг для сільських територій; уточнити порядок спільного фінансування програмних заходів соціально-економічного розвитку сільських територій з бюджетів усіх рівнів і позабюджетних джерел з метою виключення перехресного фінансування; визнати необхідним наявність у регіональних програмах соціально-економічного розвитку територіальних суб'єктів блоку заходів з розвитку сільських територій.

— у середньостроковій перспективі — удосконалити фінансово-економічну основу розвитку сільських територій; здійснити реалізацію заходів, намічених у Концепції сталого розвитку сільських територій і регіональних програм соціально-економічного розвитку, спрямованих на підвищення якості сільського життя.

Такий підхід дозволить не лише визначити основні пріоритети і механізми рішення поставлених завдань, але і скоординувати дії усіх зацікавлених учасників, виходячи з найбільш актуальних завдань економічної і соціальної політики України.

Література:

1. Прадун В.П. Сталий розвиток регіональних агропромислових комплексів / В.П. Прадун. — К.: ОІЕ НАН України, 2005. — 254 с.
 2. Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель: монографія / О.І. Павлов. — Одеса.: Астропринт, 2009. — 344 с.
 3. Лісовий А.В. Державне регулювання розвитку сільських територій / А.В. Лісовий. — К.: Дія, 2007. — 400 с.
 4. Концепція загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій до 2020 року (від 3 лютого 2010 р., № 121-р) [Електронний ресурс]. — Доступний з: <http://www.search.ligazakon.ua>.
 5. Скрипченко Н. М. Науково-теоретичні підходи до визначення понятійного апарату концепції стійкого розвитку територій / Н. М. Скрипченко // Теор. та прикладні питання державотворення: електронне наук. фах. вид. Одес. регіон. ін-ту держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. — 2009. — Вип. 4. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2008-4/R_1/09snmsrt.pdf.
 6. Сталий розвиток територіальної громади: управлінський аспект: монографія / [Куц Ю.О., Мамонова В.В., Чаплигін О.К. та ін.]; за заг. ред. Ю.О. Куца, В.В. Мамонової. — Х.: Магістр, 2008. — 236 с. — (Сер. "Держ. упр. XXI століття").
- Стаття надійшла до редакції 16.07.2012 р.*